

Fondok és gyűjtemények a Román Országos Levéltár csíkszeredai kirendeltségének kezelésében 13. A Székelyudvarhelyi Múzeum iratgyűjteménye (I.)

Az 1913 óta nyilvános gyűjteményként és 1950-től önálló állami intézményként működő múzeum alapját részben Haáz Rezső 1912 táján kialakított néprajzi gyűjteménye, részben az 1948-ban felekezeti jellegétől megfosztott Református Kollégium évszázados gyűjteményei jelentették. Az 1670-ben bethleni Bethlen János udvarhelyszéki főkapitány, történetíró-kancellár által alapított kollégium több mint másfél évszázad alatt a gazdag könyv-, érem-, régiség-, ásványtani és néprajzi gyűjtemény mellett értékes levéltárat is létrehozott, melynek alapját a céhes iratok és a családi irathagyatékok képezték. Az 1848-1849. évi szabadságharc és a két világháború pusztításai által megtizedelt gyűjteményt 1950 után a múzeum által begyűjtött, vásárolt vagy adományba¹ kapott tárgyak, esetleg a belügyi szervektől átvett iratok és nyomtatványok² egészítették ki.

Az iratokat illetően a gyűjtőmunka csupán 1971-ig folytatódott, az Államtanács 472/1971. számú rendelete értelmében ugyanis ezen évtől kezdődően az iratbegyűjtés kizárólag az Állami Levéltár hatáskörébe tartozott – olvashatjuk a leltárkönyv Zepecza-

*A fazekascéh
kiváltságlevele
1613-ból (36. sz. irat)*

ner Jenő múzeumigazgató és Király István levéltárigazgató által jegyzett bevezetőjében.³ Néhány év elteltével, a 206/1974. számú rendelet nyomán a múzeumok nagyobb részének iratgyűjteményei az Állami Levéltár kezelésébe kerültek. Ez történt a Székelyudvarhelyi Múzeum iratgyűjteményével is, amelynek egy része 1978-ban,⁴ másik része pedig 1987-ben került Csíkszeredába.⁵

A levéltár munkatársai nem módosították a fond rendezési elvét, így az a mai napig azt a szerkezetet őrzi, amit a múzeum szakemberei kialakítottak. Az iratok húsz nagyobb egységet képeznek: nyolc céh és az udvarhelyi kereskedőtársaság iratai, céhstatútumok, Székelyudvarhely város magisztrátusának iratai, községi protokollumok, hat családi/személyi iratállomány, vegyes iratok (varia). A továbbiakban, a könnyebb áttekinthe-

tőség kedvéért, ezen iratcsoportokat összevonva tárgyalom:

1. Céhes iratok: a fejedelmi parancsleveleket, kiváltság-, egyezség- és panaszleveleket, szabályrendeleteket, kötelezvényeket, felsőbb utasításokat, tervrajzokat, kérvényeket, jegyzőkönyveket tartalmazó iratanyag céhenként van rendezve: a tí márcéh iratai (1584–1941), a fazekascéh iratai (1613–1924), a szabócéh iratai (1613–1933), a lakatoscéh iratai (1614–1779), a szűccéh iratai (1628–1942), a csizmadiacéh iratai (1635–1940), az asztaloscéh iratai (1773–1927), a mészároscéh iratai (1803–1908), az udvarhelyi kereskedőtársaság iratai (1771–1856), céhstatútumok (1860–1893).

2. A székelyudvarhelyi magisztrátus iratai: a városi pénztárnok iratai (rendeletek, körlevelek, utasítások, 1755–1768), a magisztrátus bírói jegyzőkönyve (1814–1841), a magisztrátus határozati jegyzőkönyvei (1819–1843), iktatókönyvek (1824–1851).

3. Községi iratok, jegyzőkönyvek: Szentegyháza és Kápolnásfalu III. (Habsburg) Károly királytól kapott kiváltságlevele (1724), Városfal-

va jegyzőkönyvei (1773–1834, 1820–1851), Városfalva és Homoródszentpéter községek közötti határper iratai (1785–1799), Kápolnásfalva és 16 szomszédos falu határperének iratai (1829 után), a vargyasi Daniel család bizonyos étfalvazoltáni, erdőfülei és székelyszáldobosi személyekkel folytatott birtokperének iratai (1829 után), Oroszhegy község jegyzőkönyvei (1851–1858).

4. Családi iratok (egyezséglevelek, szerződések, végrendeletek, fejedelmi parancsok, magánlevelek, panna-szlevelek, főkormányáséki rendeletek, kezeslevelek, jelentések): a Szotyori család iratai (1590–1863), a Fosztó család iratai (1638–1859), a Jakab család iratai (1728–1945), az Ambrus család iratai (1741–1872), Szakács István iratai (1837–1882), Bod Károly iratai (1868–1925).

5. Vegyes iratok (szerződések, jegyzőkönyvek, guberniumi leiratok, összeírások, számadások stb., 1649–1940).

A céhes iratok

A céh azonos mesterséget űző kézművesek szakmai társasága, érdekvédelmi tömörülése. A hagyományos paraszti életformától elszakadó, önállósodó és szakosodó mesteremberek (kovácsok, kerékgyártók, kötélverők, tímárok, szíjgyártók, kádárok, vargák, kőművesek, ácsok, fazekasok stb.) nagyon korán feltűnnek a magyar vonatkozású írott forrásokban, szórványosan már a XI. századi okleveles anyagban is előfordulnak, majd a XII. századtól kezdődően említésük egyre gyakoribbá válik. Ők azonban még önállóan és nem szervezett keretek között működő mesteremberek vol-

tak. A legkorábbi erdélyi céhes szerződések a XIV. századtól adatolhatóak. A céhbe tömörülés minden bizonyonnyal összefüggésben van az Anjou-kor városfejlődési folyamatával és a pénzgazdálkodás elterjedésével, Erdélyben ekkor kezdnek áttérni az alkalmoszerű megrendelésre végzett munkáról a rendszeres piacra termelésre; ekkor alakul ki nálunk a zártkörű, jellegzetes középkori piaccgazdaság, melynek központjai a kiváltságolt városok vagy vásárhelyek;⁶ ekkor válnak a szász lakosságú városok (Nagyszében, Brassó, Beszterce, Medgyes, Segesvár, Szászsebes, Szászváros) és a kb. fele-fele arányban szászok és magyarok által lakott Kolozsvár szélesebb vidékeken is ismert kézműves központokká.

A szűcscéh kiváltságlevele 1628-ból (169. sz. irat)

A legkorábról fennmaradt erdélyi céhlevél 1376-ból való (bár az első erdélyi céhek valószínűleg már az Anjou-kor első felében megalakultak), melyben a szászok hét széke részletes szabályzatot ad ki a nagyszebeni, segesvári, szászsebesi és szászvárosi céhek számára. Az oklevél szerint 1376-ban az említett városokban már 19 céh működött. Nem említi a céhlevél, de ugyanekkor, ha nem nagyobb céhes élet zajlott a többi, a fentieknél nagyobb lélekszámmal rendelkező erdélyi városban is (Brassó, Beszterce, Kolozsvár). A Székelyföldön Marosvásárhely, Kézdivásárhely és Székelyudvarhely számítottak a legjelentősebb kézműves központoknak, bár itt valamivel később, a XVI. századtól kezdve indult virágzásnak a céhes élet.

A továbbiakban a székelyudvarhelyi céhek 1640 levéltári egységre rúgó irathagyatékát időrendben vizsgálom. A terjedelem és az időkor vonatkozásában is a legnagyobb anyag a *tímárcéh* részéről maradt ránk. Érthető, hiszen a város egyik legrégebbi, 1577-ben alakult kézműves társaságáról van szó. 1584-ben kelt, Báthory Zsigmond fejedelem kancelláriája által kibocsátott kiváltságlevelükben (1377. számú irat) ugyanazon privilégiumok szerepelnek, mint amelyekkel a marosvásárhelyi tímárok is rendelkeztek. Kiváltságait Rákóczi Zsigmond is megerősítette 1607-ben (1378. sz.). Utóbb a tímárcéhből önállósodtak más, ugyancsak bőrfeldolgozással foglalkozó társulatok is, pl. a csizmadiák és a szíjgyártók céhei. Gazdag iratanyag maradt a *fazekascéh* részéről is, amely a város céhei közül elsőként, 1572-ben alakult. Alapító okiratuk, átírt változatban, Báthory Gábor 1613. évi kiváltságlevelében maradt fenn (36. sz.), mely kiváltságlevelét 1643-ban I. Rákóczi György is megerősített (38. sz.). Hasonlóképpen jelentős az 1579-ben létesült *szűcs-céh*, amely az 1606–1628 közötti időszakban közös privilégiumokat élvezett és azonos vezetés alatt állt a helyi *szabócéh*hellyel (617. sz.), végül 1628-ban a szűcsök elérték, hogy újból önállóan működhessenek (169., 618. sz.). Tekintélyes múlttal rendelkezett

*Bethlen Gábor
fejedelmi függőpecsétje
a szűcsök 1628. évi
kiváltságlevelén (169. sz. irat)*

a *csizmadiacéh* is, amelynek I. Rákóczi György által megerősített kiváltságlevelé 1635-ből származik (456. sz.). A csizmadiák közül váltak ki utóbb a kordovántímárok, illetve a vargák társaságai. Az öt kiemelt társulat iratanyaga jelenti a céhes iratok elsőprő többségét.

Annak ellenére, hogy egykor jelentős szerepet játszottak, a *lakatgyártók* és *kardcsiszárok* (fegyverkovácsok) iratai kis számban, és leginkább kései átírásban maradtak meg: 1779-ben készült hiteles másolatokban (953. sz.) olvashatjuk Bethlen Gábor 1613-ban a lakatgyártók részére kiállított kiváltságlevelét, illetve a fegyverkovácsok 1638. évi és az *asztalosok* 1761. évi csatlakozási nyilatkozatát is (az utóbbiak 1779-ben önállósodtak). A *mészárosok* részéről mindössze két XIX. századi irat ma-

*A csizmadiacéh papírfelzetes
viaszpecsétje 1651-ből
(461. sz. irat)*

radt, bár testületük 1630 óta működött. Iratgyűjteményük azonban az 1848-1849. évi szabadságharc idején elpusztult.⁷

A XVIII-XIX. század folyamán további új társulatok alakultak Székelyudvarhelyen. Céhbe tömörültek a *szíjgyártók* (1779), a *fésűsök* (gyapjúfésülők, 1791), a *kőművesek* (1798), a *szappanfőzők* (XIX. század eleje), a *kalaposok* (1814), a *kordovántímárok* (1818), illetve a *vargák* (1863), azonban egyesületeik már csak 1872-ig maradtak fenn, amikor helyüket átvették az ipartársulatok. Természetesen voltak olyan mesterségek is (keresekesek, borbélyok, óráskok, bádogosok, ékszerészek, takácsok, kékfestők, könyvkötők, molnárok, pékek stb.), amelyek művelői nem voltak elég nagy létszámban a városban ahhoz, hogy önálló céhet hozhassanak létre.

A kézműves termeléshez csak érintőlegesen kapcsolódó helyi kereskedőtársaság részéről, úgy tűnik, egyetlen irat sem maradt fenn (a két ide sorolt irattári egység a leltározók szerint valójában nem a kereskedők iratanyagából származik, hanem a város magisztrátusából). Az udvarhelyi kereskedők ugyan már 1683-ban létrehozták saját társulatukat, kiváltságokban is részesültek Apafi Mihály fejedelem részéről,⁸ azonban a helyi céhek nem kívántak viszonteladókat, termékeiket maguk akarták értékesíteni, így a kereskedők egyesülete nem bizonyult életképesnek. Feloszlásukhoz vélhetően az is hozzájárult, hogy jobban szervezett erzsébetvárosi és gyergyószentmiklósi örmény társaik túl erős konkurenciát jelentettek.

A céhes iratokat a XIX. század második felében keletkezett céhstatutumok zárják, melyek között megtalálhatóak a lakatgyártók, kovácsok, keresekesek, bádogosok, nyergesek, szűcsök, szíjgyártók, szabók, csizmadiák, kordovántímárok, asztalosok, fésűsök, kalaposok, kereskedők, fazekasok, mészárosok szabályrendeletei.

A Székelyudvarhelyi Múzeum iratgyűjteményének ezen iratcsoportja számos pergamenre írott fejedelmi kiváltságlevelét tartalmaz, amelyek részben a kibocsátó rangja, részben a

hordozóanyag és az alkalmazott fejedelmi függőpecsétok okán különösen értékesnek tekintik a gyűjteményt. A legrégibbi ilyen fejedelmi privilégiumlevél 1584-ből származik, Báthory Zsigmond bocsátotta ki a tímárcéh javára (1377. sz.). Időrendben Rákóczi Zsigmondnak úgyszintén a tímárok részére kiadott kiváltságlevele következik 1607-ből (1378. sz.), majd a fazekasok és a szabók 1613. évi kiváltságlevelei (36. és 617. sz.), amelyeket Báthory Gábornak köszönhetett a két társaság. Bethlen Gábor korából egyetlen kiváltságlevél maradt meg, a szűcsök részére kibocsátott 1628. évi oklevél (169. sz.). I. Rákóczi György kancelláriáját három kiváltságlevél képviseli: a csizmadiák 1635. évi, a szűcsök 1636. évi és a fazekasok 1643. évi kiváltságlevelei (456., 170. és 38. sz.). Ezek a legtöbb esetben viszonylag épen megmaradt fejedelmi függőpecséttel voltak megerősítve.

Bicsok Zoltán

1. A teljesség igénye nélkül, néhány adományozó neve: Lengyel István, Szabadi Mária, Szotyori Lajos és Fosztó Olga Székelyudvarhelyről, Jakab Ferenc Városfalváról, Antal Imre és Bodó Gábor Szentegyházáról. – A leltárkönyv Zepezaner Jenő múzeumigazgató és Király István levéltárigazgató által jegyzett bevezetője 2–3. (A továbbiakban: *Leltár*)
2. Pl. a mezőkölpényi Zongor családra vonatkozó iratok.
3. *Leltár* 1-2.
4. Az 1978. január 24-én kelt, 28. számú jegyzőkönyv aláírói, Zepezaner Jenő múzeumigazgató és Király István levéltárigazgató tanúsítják a Székelyudvarhelyi Múzeum iratgyűjteménye egy részének az Állami Levéltár csíkszeredai fiókjában való elhelyezését. Eszerint a leltárban szereplő 1375 levéltári egységből átadásra került 1352, nem lettek átvéve az 1213–1235. szám alatt szereplő múzeumi nyilvántartások.

A szűcsök kiváltságlevele 1636-ból (170. sz. irat)

5. Az 1987. június 26-án kelt, Zepezaner Jenő múzeumigazgató és Liviú Boar levéltárigazgató által aláírt 276. számú jegyzőkönyv szerint a Székelyudvarhelyi Múzeum iratgyűjteményéből az Állami Levéltár csíkszeredai fiókjában került elhelyezésre a **Vegyes iratok** és a **Tímárcéh iratai** nevet viselő részek, összesen 666 levéltári egység.
6. *A céhes élet Erdélyben*. Válogatta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Kovách Géza és Binder Pál. Bukarest, 1981. 8.
7. Zepezaner Jenő múzeumigazgató 1979-ben, az iratgyűjtemény átadását követően írt fondismertetője. 4.
8. Uo. 4.

